

Dr. Szőke Anna*

A történelmi tényezők hatása a földbirtok értékének alakulására a Vajdaságban

A földbirtok mértékegységét holdban határozom meg. 1 kataszt-rális hold 1600 négyszögöllel egyenlő. A Vajdaságban a négyszögöl szó helyett a kvadrát (latinul: quadrata) használatos.

A Vajdaság jelenleg Szerbia északi tartománya, különösebb önrendelkezési jog nélkül. Területe 1920-ig a Magyar Királyság része volt. A békeszerződés megkötésekor a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatolták.

Munkámban a földbirtok értékének alakulását 1945-től napjainkig dolgozom fel. Az idő és a terület részletes bemutatása tükrözni fogja a mindenkori Vajdaság (szerbül: Vojvodina) viszonyulását a földbirtokhoz.

A két világháború közti periódusban Jugoszlávia kimondottan agrár állam volt. A mezőgazdaságot azonban a birtokok felaprózottsága, műszaki-technológiai elmaradottsága és az alacsony termelékenység jellemezte.

1946-ban a Vajdaság megművelhető területét a következők adták ki: 14,2 %-a állami birtok, 33,7 %-a a megengedett 34 holddal rendelkező (földmaximum), 10,7 %-a a 10 hold körüli kisgazdáké, 22,7 %-a a 4-8 holdasoké, 18,7 %-a a 4 holdnál kevesebb.

A négy holdnál kevesebbel rendelkező háztartásokban 110 ezer ember élt, s egy főre alig jutott fél hold.¹

A földtulajdon felső határa 1946-tól 34 hold. 1953-ban az állam újabb törvényt hoz, s a földmaximumot 17 holdban (10 hektár) határozta meg, ami azt jelentette, hogy az addig megengedett területet megfelezte (eltulajdonította). 1953 és 1988 között 17 hold volt a megengedett, így a nagyüzemi művelésre alkalmas termőterület egyharmada állami tulajdonba, hivatalos nyelven „társadalmi” tulajdonba került. 1988-ban a földmaximumot ismét fölemelték 30 hektárra.

* Dr. Szőke Anna, néprajzkutató, kulturális antropológus, Kishegyes

¹ Arday Lajos: Magyarok a szerb-jugoszláv Vajdaságban. 1944-1989. In. Magyar kisebbség – Nemzetpolitikai szemle. 1997. 3-4. sz. Kolozsvár.

A második világháborút követően a falvak lakossága rendkívül nehéz helyzetbe került. Sokkal kevesebb élelem jutott nekik, mint korábban. Az egész ország területén érvényben volt a terményfelesleg beszolgáltatására vonatkozó kötelezettség, ám a legtöbbit a Vajdaságból hajtották be. Ez vonatkozott a Vajdaság minden őslakosára, hiszen az újratelepítés óta (kb. 1740-től) éltek itt szerbek, magyarok, románok, szlovákok, ruszinok, csehek, németek a legnagyobb egyetértésben. Őket tekintjük őslakosoknak.

Az 1945-ben bekövetkezett kolonizáció (betelepítés) megváltoztatta a tartomány etnikai térképét, s ezzel együtt a paraszti munkához való viszonyulást is. A 600 ezres jugoszláviai németység sorsa a következőképpen alakult: 1944 októberéig mintegy 225 ezer német hagyta el a Vajdaságot. 160 ezerre tehető azon „dunai svábok” száma, akik viszont az előrenyomuló partizánok uralma alá kerültek. Közülük kb. 50 ezren estek áldozatul a megtorlásoknak. A több mint 150 ezer német lakost, akik a Vajdaságban maradtak már 1944 őszétől munka-és internálótáborokba gyűjtötték össze. Kb. 30-40 ezer németnek sikerült 1947 végéig elmenekülnie. A többi sorsa többnyire ismeretlen.²²

Az etnikai tarkaság 1945 után leegyszerűsödött. A németek ki- és a szerbek betelepítésével – az erőszakos lakosságcserevel - a szerbség abszolút többségbe került. Ez magával vonta az addig hagyományosnak mondható kultúra megváltozását is.

A beszolgáltatás Vajdaságban 1946 márciusában kezdődött. Csupán az első évben 8821 embert zártak be engedetlenség miatt. A legsúlyosabb év az 1949-es volt. Sok gazdát bántalmaztak, megkínóztak, családjukat megbecstelenítették. A számukat senki sem tudja. A beszolgáltatásnak kettős oka volt. Egyfelől a hiány, másfelől az ideológia. Az ideológia háttere a kommunizmus alapeszméje, amely ki akarta az embereket egyenlíteni. Az egyenlőség megvalósítása volt a cél, a Tito kormánya azt szerette volna elérni, hogy mindenkinek egyformán jusson a javakból. E cél érdekében a beszolgáltatás mellett más intézkedéseket is fogantatosítottak, mint például a vagyonelkobzás és az államosítás. Az új Jugoszlávia egyes részeiben éhínség uralkodott és ezen úgy próbáltak javítani, hogy a Vajdaságból vontak el az élelmet, elsősorban búzát, kukoricát, húst és zsírt. A kvótát aszerint határozták meg, hogy kinek mennyi földje volt, de mondhatnánk, hogy a kvóta egyénekre való kiszabása volt

²² Michael Portmann: Magyarok, németek menekülése a Vajdaságból. In. História 2006. 4. sz. Budapest.

a döntő. Természetesen nagy volt az eltérés a képzelt és a valós tartalékok között. Olyan esetek is előfordultak, hogy azt a tartalékot követelték a paraszttól, amelyet soha meg sem termelt. Tulajdonképpen a gazdasági folyamatok helyett erőszakkal próbálták kicsikarni a parasztoktól a termést. Ezreket tettek földönfutóvá, emberek ezreinek sorsát pecsételték meg évtizedekre előre egy tollvonással. Közülük sokan, akiket kulákoknak neveztek, nem tudták elviselni a szégyent, inkább a halált választották.

A földosztás alapját azok a területek képezték, amelyeket elkoboztak az őslakosoktól. Az eltulajdonítás négyféle kritérium alapján történt:

1. Ha a beszolgáltatást nem teljesítette, vagy nem teljes mértékben tett annak eleget.

2. Akire ráfogták, hogy háborús bűnös, azt megbélyegezték, fasiszta jelzővel illették, földjét elvették és munkaszolgálatra az elhíresült bori rézbányába vitték.³

3. Ha 34 holdon felül volt termőföld a tulajdonában (később, 1953-tól ez már csak 17 hold).

4. Akik elszöktek az országból, azok földjeit elsajátították.

Az eltulajdonított földterületeket kiosztották:

- a nincstelen béreseknek (az ún. szegényeknek),

- azoknak, akik a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg kötelékében szolgáltak - a petőfistáknak.⁴

- a betelepített „kolonistáknak” (más nemzetiségűeknek),

- kaptak földet azok, kiknek fia elesett a Petőfi Brigádban.⁵

A földosztás a földterület mind kisebb parcellákra való feldarabolásával járt.

Az elkobzott, hivatalosan kisajátított földek nagy visszhangra találtak, százezrek érezték úgy, hogy végre esélyt kaptak arra, hogy maguk uraként gazdálkodjanak. De ez az életforma rengeteg munkával, a családi munkaerő maximális kihasználásával járt. Az elüldözött német lakos-

³ A bori rézbánya lágereiről vált ismertté. Innen kísérték utolsó útjára Radnóti Miklós, költőt.

⁴ Petőfistáknak nevezték azokat, akik a Petőfi brigád kötelékében harcoltak.

⁵ A Petőfi Sándor elnevezésű brigád a katonai-hadászati besorolás alapján a 3. Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg 16. hadosztályának 15. brigádja volt. 1943-ban Zvečevon (Ejtsd: Zvecsevó-Horvátország) alakult magyar egység. 1944. november 28-án alakul meg Topolyán (és csatlakozik hozzá) a Magyar Önkéntes Vörös Petőfi Brigád.

ság helyére érkezett telepések - az adriai tenger hegyvidékéről és Montenegróból - sohasem foglalkoztak földmégmunkálással. A legeltetéshez, nomád állattartáshoz és gyümölcsstermesztéshez értettek. Ők voltak az elsők, akik önként lemondtak az ajándékba kapott termőföldekről. Beadták az alakulóban lévő szövetkezetekbe, s ezért - ennek ellenében - különféle ellenszolgáltatásban részesültek. A magyar származású új földtulajdonosokból sem sokan lettek parasztok, menekültek a földtől. Az a szlogen, hogy azé a föld, aki megmunkálja, semmivé vált. Az addig nincstelen béres semmilyen szerszámmal nem rendelkezett, így az ajándékba kapott földjét megművelni sem tudta.

A betelepítésről és a földreformról szóló törvény (1945. augusztus 23.) előírta a szövetkezetek alakulását.

A földbirtok értékének alakulása és a paraszti réteg elszorításának folyamata a következőképpen alakult Kishegyes (szerbül: Mali Idoš), őshonos magyarlakta településen. A falu életében a földhöz való ragaszkodás 1945-ig a szó legszorosabb értelmében jelen volt az emberek mindennapjaiban. Az 1945 utáni évtizedekben itt élő emberek többségének élete merőben megváltozott.

1944-ben Kishegyes kataszteri községben 12 909 hold földterület volt, ebből: 37 hold rét, 1-5 holdas birtokkal 625 személy rendelkezett, 5-20 holdas birtokkal 440 személy, 20-100 holdas birtokkal 172 személy, 100-500 holdas földbirtokkal pedig 5 személy.⁶

A munkamegoszlás a következő volt: 976 napszámos és 205 cseléd.

A birtokviszonyból és a munkamegosztási adatokból megállapítható, hogy a falut a múltban az egyház és a tehetős parasztok uralták. A településre mérhetetlen szegénység volt a jellemző, ennek tudható be, hogy a második világháború végén, már 1945 tavaszán megindult a szövetkezeti mozgalom.

A szövetkezetekre vonatkozó három legfontosabb törvény:

1945: Munkás-paraszt szövetkezetek megalakulása

1949: Földműves szövetkezetek megalakulása

1953: A parasztszövetkezetek átszervezése

⁶ Az adatok a Magunk földjén c. könyvből származnak.

I. Szövetkezet
Beszerező és Értékesítő Szövetkezet
a) Gazdasági Szövetkezet
b) Földműves Szövetkezet

1945 májusában megalakul az első szövetkezet: *Beszerező és Értékesítő Szövetkezet* néven. Fő feladata, hogy a háború előtt tengődő, a háború ideje alatt pedig a végsőkig elszegényedett lakosságot ellássa a legszükségesebb árucikkkel. A magánkereskedőket betagosították, üzlethelyiségeiket kisajátították. Így jártak el minden magántulajdonban lévő ipari és egyéb létesítménnyel is: fateleppel, malommal, kocsmákkal. Az Értékesítő Szövetkezet felvásárolt mindent, amit a lakosság áruba tudott bocsátani: zöldségfélét, tojást, gyümölcsöt, baromfit, gyapjút, tollat, bőrt, mákhéjat. A felvásárolt árut üzleteikben értékesítették.

A földreformról és a betelepítésről szóló törvény (1945. augusztus 23.) megjelenése után 1946 januárjában 480 család (kb. 2500 személy) kapott földet. Összesen 1850 holdat osztottak ki. Az így kapott földbirtokot agrárföldeknek, pejoratív jelentéssel pedig taps földeknek nevezték. Ez utóbbi elnevezés azoktól eredt, akik nem részesültek az ajándékba kapott földterületekből. Gúnyosan azt mondták rájuk: tapsoltak a kommunistáknak, jártak a kommunista gyűlésekre tapsolni, azért kaptak földet. Az elnevezés több mint fél évszázadig tartotta magát. A lakosság pontosan tudta, kik azok, akik megérdemelten jutottak földterülethez, pl. az özvegyen maradt, gyermekeiket egyedül nevelő anyák és a nagycsaládosok. És azt is számon tartották, kik kapták nem megérdemelten. Ez utóbbiak java része írástudatlan volt.

A beszolgáltatások mind nagyobb terhet róttak a magántulajdonnal rendelkezőkre. A törvény meghatározta, hogy mit kell ültetni, a termésből mennyit kell beszolgáltatni. Gyakran megtörtént, hogy a föld nem termelt annyit, amennyit kötelezővé tettek beszolgáltatni. Ilyen esetben vásároltak a saját termésükhöz még annyit, hogy eleget tegyenek a rájuk kirótt termény-adónak E rendelkezés alól az új földtulajdonosok sem voltak kivételek. A beszolgáltatás terhe alóli kibúvást több termelő a szövetkezetbe történő tagosodásban, pontosabban földjének a szövetkezetbe való bevitelével oldotta meg. Így alakult meg a már említett Beszerező-és Értékesítő Szövetkezet keretén belül a *Gazdasági Szövetkezet*, ahová többnyire azok léptek be, akik földmaximummal rendelkeztek. 71 földtulajdonos, 1134 hold földdel kezdte el a közös gazdálkodást. Ekkorra megművelhető földterülettel az alapszövetkezet (Értékesítő-és Be-

szerző Szövetkezet) már nem tudta igazán ellátni eredeti szerepkörét és 1949-ben kivált a Gazdasági Szövetkezet. A Gazdasági Szövetkezet új nevet kap: a *Földműves Szövetkezet* nevet veszi fel. Valójában, azok a földtulajdonosok alakították a Földműves Szövetkezetet, akiknek a kisa-játítás után még maradt 20-30 hold földterülete. A földek beadásával saját érdekeik megvalósulását látták, pontosabban mentesülni akartak a kötelező beszolgáltatás alól és adókedvezményt kívántak kapni. A szövetkezet tevékenységi köre sokrétű volt: fölvásárlás és szolgáltatás: mű-trágyát és minőségi vetőmagot értékesített a földműves családoknak.

II. Szövetkezet

Proleter Termelő Parasztszövetkezet

Amint már fentebb említettem, az új földtulajdonosok legégetőbb gondja a földterület megművelése volt. A nincstelen paraszt a művelésre szolgáló eszközök hiányában nem tudott mit kezdeni az 1-2 holdas földterülettel. A föld műveléséhez értettek ugyan, hiszen egész életüket más földjén töltötték, azonban földmegmunkáló gépek és eszközök nélkül nem tudtak boldogulni. Így lassan lemondtak a földről és beadták a szövetkezetekbe. Ennek a gondnak a megoldása ösztönözte azt a 27 kishegyesi új tulajdonost, akik 1947 szeptemberében 97 holddal megalakították a *Proleter Termelő Parasztszövetkezetet*. A tagok kocsit, lovat és egyéb szerszámokat is bevitték a szövetkezetbe, de mindez kevés volt ahhoz, hogy művelni tudják az addig igen elhanyagolt földeket. Ezért a mezőgazdaság fejlesztése szempontjából fontos szerepet töltött be a föld megművelésére szolgáló gépállomány fejlesztése. Ezt az állampolitika is segítette. Hosszúlejáratú állami kölcsönökkel támogatták a munkagépek megvásárlását.

Két év múlva, 1949-ben már 140 család volt tagja a Proleter Termelő Parasztszövetkezetnek és összesen 1230 hold földdel rendelkeztek.

1950-ben 241 család 1722 hold földdel alakítja az állami földtulajdon sorsát. Az 1722 hold magában foglalta a nagygazdáktól elkobzott földeket, tanyájukkal, ingóságokkal együtt. Statisztikailag ennek tudható be a szövetkezethez tartozó családokra eső átlag földterület növekedése. 1952-ben tovább gyarapodott a szövetkezeti földterület: 1850 hold volt már a birtokában. A Proleter Termelő Parasztszövetkezet dolgozói 1951-ig csak természetben kaptak fizetést, ami a szövetkezet földjein megtermett, abból juttattak a munkásoknak is. A búza fejadag 250 kg

volt egy évre, nagyobb családoknál 300 kg-t kapott egy személy. Később részben pénzért, részben juttatásokért dolgoztak.

Az 1945-től 1960-ig terjedő periódust nevezhetjük kísérleti fázisnak is, hiszen a legkülönbözőbb növényi kultúrával próbálkoztak. Termesztettek konyhakerti növényeket: paradicsomot, paprikát, káposztát, mákot, dinnyét, karalábét, babot, krumplit. A kertészet mellett szőlő és gyümölcsstermesztéssel is próbálkoztak.

A Proleter Termelő Parasztszövetkezet 1947-től hét éven át eredményesen gazdálkodott. 1954-ben azonban egyesült a falu másik parasztszövetkezetével, a Petőfivel.

III. Szövetkezet *Petőfi Termelő Szövetkezet*

A falu harmadik szövetkezete tulajdonképpen az első szövetkezetből, a Földműves Szövetkezetből vált ki 1949 szeptemberében. Ez a *Petőfi Termelő Szövetkezet*. Mindössze öt harmincholdas család alakította az új közösséget. Egy év múlva, 1950-re már 568 hold földterület jött össze, amit kezdetben alig tudtak megművelni a rendelkezésükre álló hat lóval és néhány elavult szerszámmal. (A hat lovat Boszniából, a zenicai bányából kapták kölcsön)⁷ Termesztettek búzát, kukoricát, kendert, dohányt, ricinust, árpát és krumplit.

A Petőfi Termelő Szövetkezet 1949 őszén alakult és 1954-ben már egyesült a falu másik termelő szövetkezetével, a Proleterrel. A Petőfi a legrövidebb életű szövetkezet volt Kishegyes mezőgazdasági életében. Nagyobb földterülettel rendelkező parasztok alakították, ezért a faluban nem hivatalosan „kulák szövetkezetnek” is nevezték. A közös érdekek és eredmények azonban sohasem kerültek előtérbe.

A Petőfi szövetkezet felbomlásához és általában a parasztszövetkezetek megszűnéséhez nagyban hozzájárult az 1953. március 30-án hozott rendelet, amely a parasztszövetkezetek vagyoni viszonyairól és átszervezéséről szólt. Ez a rendelet lehetővé tette a szövetkezetekbe való szabad be- és kilépést, azt remélve, hogy így megteremtődik egy erős és életképes szövetkezeti forma.

⁷ Zenica egy bányaváros Boszniában.

IV. Szövetkezet
Petőfi + Proleter =
Újkor Termelő Földműves szövetkezet

Az Újkor 1420 hold földbirtokkal rendelkezett. Ebből 1331 hold szántó, 17 hold gyümölcsös, 7 hold szőlő, 4 hold rét, 22 hold legelő, 3 hold erdő és 36 hold nem termő földterület.

Az Újkor gazdasági erejét az elkobzott és ez által állami tulajdont képező földek adták továbbá a gazdasági épületek, amelyek az egykori földbirtokosoktól származtak. Ide sorolhatók a nagyméretű istállók, amelyek 60-70 tehén befogadására voltak alkalmasak; a hambárok (górék) a jószágtenyésztés megalapozását szolgálták.

1956-ban a tájainkon ismeretlen növényfajtaival kísérleteztek: a komló termesztését vezették be. Komlótermesztéssel a kishegyesi szövetkezetben 1957-1964-ig foglalkoztak. Egyúttal felmérték azt is, hogy még mindig nagy az a földterület, amellyel a családok rendelkeznek, ezért a fejlődés további irányát a magántermelőkkel való együttműködésben látják. Az irányelv az volt, hogy azokat a termelőket kell segíteni a jobb kihasználás céljából, kiknek nincs meg a szükséges gazdasági erejük ahhoz, hogy korszerűen megműveljék földjeiket. Az erről szóló törvényt az alkotmány társastermelési viszonyok címszó alatt rendezte. Háromféle kritérium szerint adhatta a tulajdonos bérbe a földjét a szövetkezetnek: 1) a tulajdonos fizette az adót és bérleti (pénzbeli) díjat kapott, az összes termés pedig a szövetkezetet illette meg. 2) Második formája a társas-termelési viszonyoknak, amikor a földbirtok a tulajdonosnál maradt és szerződéssel kötelezte magát, hogy a szövetkezet által meghatározott növényt termel. 3) A szövetkezet teljes egészében műveli a szerződő fél földjét és ezért természetbeni térítést kap (terményben kapja a bérleti díjat).

Komlóültetvény

A komló tobozkái

A földtulajdontól való elidegenítés módszerei

Munkaviszonyban csak az a személy maradhatott, akinek a birtokában nem volt több földterület, mint három hektár. Ha ettől több volt, azt vagy el kellett adnia, vagy felmondtak neki a munkahelyén. Továbbá, akinek a tulajdonában három hektár termőföld volt, az nem örökölhetett. Ha örökölt, a törvény kötelezte, hogy két éven belül köteles eladni, mert elveszti munkahelyét. Családok estek szét, váltak el csak azért, hogy a szüleiktől rájuk szálló földtulajdont ne veszítsék el. Ebben az időben (1950-1980) olcsó volt a föld, vevő senki, mert mindenki menekült tőle. Viszonyítási alapként álljon itt egy példa: egy hold föld árán egy babakocsit lehetett venni, de igen gyakori volt az is, amikor munkaviszonyban lévő dolgozók két-három évre szóló részletfizetésre adták el földjeiket.

Az állami gazdaságokban dolgozók nyugdíjbiztosításban és egészségügyi ellátásban részesültek. Ezzel az eljárással nagyfokú fölényre tettek szert a gazdákkal szemben. Ismételten arra ösztönözte az állam a parasztokat, hogy minél előbb adjanak túl földjeiken, ami egy bizonyos százaléknál be is következett.

Az a család, akinek a tulajdonában nem volt földbirtok vagy nagyobb háztáji (kert), családi pótlékban (segélyben) részesülhetett. Egy év alatt két gyermek után annyi támogatást kaptak a családok, mint 10 hold

föld egy évi jövedelme. Ez a módszer két évtizeden keresztül tartott: 1960-1980 között, s ez idő alatt a föld teljesen elveszítette értékét. A földhöz való ilyenfajta viszonyulás odáig fajult, hogy szégyen volt földtulajdonosnak lenni. Akiknek nem volt földbirtokuk, a munkahelyükön különböző juttatásokban részesültek: gyermekük az iskolában díjmentesen (ingyen) étkezhetett, nyaralási pótlékban részesült. Ennek ellenére az 1980-as évek közepén a megművelhető földterület 60 %-a magánkézben volt. Az átlagos birtoknagyság kb. 5,5 hold volt. Azokat a családokat, akik megőrizték földbirtokaikat, és még gyarapították is az 1980-as években „bugris parasztnak” csúfolták. Ettől függetlenül voltak, akik saját birtokuk gyarapodásában látták a család jövőjét, s vásárolták a földterületeket, kialakítják saját gazdálkodási területüket.

A Vajdaságban három évtized alatt (1951 – 1998) a mezőgazdaságból élők száma és aránya állandóan csökken, a majdnem 70 százalékról 20 százalék alá esett. A földműves családból származó fiatalok 90 százaléka elhagyta a mezőgazdaságot és a szerb többségű és jellegű városokban vagy külföldön keresett munkát.

A magyarok legtöbbször a városokba járt dolgozni, ott volt munkaviszonyban, s munkaidő után saját kisparcellás földjének megmunkálásával foglalkozott. Ők voltak a kétlaki, ingázó „félparasztok” széles rétege.⁸

Az állami munkahelyek mind ütemesebb létrehozása az emberek magatartásában is változást hozott. Azok a személyek (munkások), akiknek biztosított munkahelye volt, magabiztosabbakká, önteltebbekké váltak. Különösen érvényes volt ez a nőkre. Akik a háztartásokból kerültek a dolgozó nők kategóriájába, büszkén vallották magukról: én dolgozó nő vagyok. A paraszttársadalom struktúrájában ismeretlen volt a dolgozó nő fogalma. A paraszti életmódon belül évszázadokra visszamenően a nőknek megvolt az elfoglalt pozíciójuk, és mindenkinek a hierarchikus elrendeződése. A földterületek erőszakos kisajátításával (elkobzásával) a nők családhoz való viszonya új köntösbe öltözött. Az alárendeltség, a szolidaritás gyorsan ismeretlen fogalommmá vált a falusi parasztcsaládokban. A makrogazdaságok nem ismerték ezeket a fogalmakat.

Számuk gyarapodását elősegítette az az irányelv is, mely szerint az ország képes mindent megtermelni saját maga részére, nem szorul behozatalra. Ennek tudható be, hogy ekkor elkezdtek mindent természeteni, főként konyhakerti növényeket: földiepret, ribizlit, mákot, burgo-

⁸ Arday Lajos: uo.

nyát, dinnyét. Ez a nagy lendület nem tartott sokáig, mert 3-4 négy év után kiderült, hogy a vajdasági talaj nem mindenhol felel meg bármilyen növénykultúra termesztésére. Az utasítás csupán egy helyzetben talált pozitív visszhangra: a mezőgazdaságban dolgozó nőknél, hiszen a kertészetben főleg női munkaerőre volt szükség.

A megmaradt parasztság összetartott. 1953 után, amikor már konszolidálódni látszott a háború utáni helyzet, s lassan biztossá vált a 17 hold (10 hektár) földterület megmaradása, mind szabadabban mozogtak a parasztok. A megbélyegzés, hogy bugris parasztok mind erőteljesebben kezdte éreztetni hatását. Teljesen eltávolodott egymástól a két réteg: a szövetkezetekben dolgozó munkásosztály és a parasztság. A beszolgáltatás terhe alól fellelegezni látszó lakosság továbbra is a munkásosztály megerősödésében, a földnélküliségben látta a jövőt. A művelési ágak megoszlása 1953-tól a parasztokra nem vonatkozott. Ők azt vetettek, amit a legjobbnak találtak. Más és más tényezők érvényesültek a szövetkezetekben (a már említett konyhakertészet, ipari és egyéb termények) és más a parasztgazdaságok termésforgóit illetően. Különbözőek voltak a célok, hiszen a parasztgazdák jobban ismerték azokat a tényezőket, amelyek kihathatnak a termés hozamra. Ez magában foglalta a terület megközelíthetőségét, az ígás és tenyésztett állatok mennyiségét (ez utóbbi a szerves trágya szempontjából volt fontos), a munkaeszközök arányát.

A falusi társadalom rétegződése különböző képen alakult, mondhatnánk azt is, új irányt vett. A parasztgazda és a nagygazda szó eltűnik, marad helyette a gazdák; ők, a gazdák. Így, többes számot használva, mert sohasem egy személyre vonatkoztatták, hanem az egész családra. Akinek 17 hold földje maradt, rájuk mondták, hogy maxijuk van. Nagy maxi. A kis maxi kategóriába a 17 holdnál kevesebbel, 10 és 13-14 holddal rendelkezők tartoztak. Akinek a megengedett három hektárig volt a fölbirtoka (5 hold) a legtöbb esetben munkába álltak valamely állami vállaltban: szövetkezetben, gyáripárban, építőipárban, vízgazdálkodási vállaltoknál. Belőlük lett a munkás kategória. Szerb nyelven ez nagyon pontosan behatárolható szó: rádnik (munkás, de csak kétkezi): ők a kubikosok, a bármilyen fizikai (kétkezi) munkát végző munkásemberek. Tulajdonképpen ők a szakképzetlen földmunkások, akik csak saját fizikai erejüket tudták eladni. A közélet szemében megbecsültségük és tekintélyük nagyobb volt, mint a csak földműveléssel foglalkozó parasztoknak. A terminológia a parasztokat földműveseknek keresztelte el. Szégyen volt földművesnek lenni, munkásnak már nem. Természetesen

ez mit sem változtatott a parasztgazdák felfogásán. Ők csendesen tették a maguk dolgát.

Az ország szempontjából a munkásosztály volt a legfontosabb réteg. Ebbe mindenki beletartozott, aki nem saját maga ura volt, tehát nem volt vállalkozó, nem volt paraszt, és adóját nem saját maga törlesztette. Az 1960-as években egy tömegében szokatlan réteg jelent meg, egy új-fajta rendi társadalom alakult ki: az irodisták társadalma. Megjelenésükben kiemelt szerepet játszott a politikai hatalom, amely különféle kiváltságokkal halmozta el őket, csakhogy elértéktelenítse a paraszti munkát. Havi személyi jövedelmük felül múlta minden fizikai munkát végző ember teljesítményét. Innen eredeztethető az a mondás, mely szerint a szülő így okította gyermekét: Tanulj, hogy ne kelljen dolgoznod. Ennek következtében tovább nőtt a földnélküliek száma. A falusi parasztember az irodai munkát nem tekintette munkának. Sőt! A maga bezárt belső világában le is nézte. Az irodisták voltak a semmirekellők, az élősködők, fordítva pedig a kulákok. Az új értelmiség szemében az önellátásra berendezkedett parasztok - kulákok - csak műveletlenek és buták lehettek. Az adminisztráció felduzzasztása és annak tagjává válása a parasztságból való felemelkedést jelentette és életmód változtatással járt. Ekkor parasztként élni a társadalom legalsóbb hierarchiáját jelentette.

A falusi közösségekben – ahol minden átlátható volt – számon tartották, ki jut állami munkahelyhez, hiszen ez csak a nincstelen, földnélküli családokat illette meg. Az 1970-es évekre ez a szigor némileg fellazult, s ha valamelyik gazdának a gyermekét irodai munkára alkalmazták, elindult a sepperegés: biztos az apja jól megfizette (lefizette) az igazgatót. Ettől kezdve figyelték az igazgató elvtársat is, vajon nem gyarapszik-e a megengedettnél gyorsabban?

Felvetődik a kérdés, vajon a vagyonából kiforgatott, munkaeszközeinek java részétől megfosztott gazda hogyan találta fel magát a beszolgáltatást követő évektől, 1953-tól a már ismert körülmények között? Először is, idegen munkaerőt jó ideig nem alkalmaztak az attól való féltelmükben, nehogy gyanúsnak tűnjének a hatalom szemében. A kézi, az állati és a gépi vontatású munkaeszközök hiányában összefogtak, s általában két gazda együtt dolgozott, „egybedolgoztak”, együtt végezték a mezei munkákat. Ezt faluhelyeken mindenki úgy mondta, hogy „összefogtak”. Fuvaroztak egymásnak, közösen szántottak, vetettek, nagyon pontos íratlan szabály irányította ezt a fajta összefogást, de legfőképpen a régi közmondás uralta az összetartozást: gyorsabban haladnak, mint aki egy ekével szánt.

Az így kialakult szerszámgépek, munkaeszközök birtokában a megváltozott feltételrendszer mellett helyzeti előnybe kerültek a nincstelen agrárföld-tulajdonossal szemben. Saját munkájuk végeztével külső fuvarra is vállaltak. A munkaeszköz nélküli ipari, mezőgazdasági termelőmunkás – most már munkásosztálynak nevezték - birtokában néhány hold földterülettel erre a fuvarra igényt is tartott, hiszen a tavaszi és az őszi munkálatokat csak így tudta elvégezni. A napszámot a havi fizetéséből kifizette, termény-betakarításkor pedig önmagának kellett elkészítenie a zárszámadást. Általában még így is megérte megtartani a földtulajdont.

A tapsfölddel (agrárfölddel) rendelkezők, amennyiben nem váltak meg az ajándékba kapott földbirtoktól, földjeiket másokkal műveltették: felszántatták, munkadíjat fizettek a vetésért és a termény betakarításáért. Kapálásra, kukoricatörésre napszámosokat fogadtak. A napszámos kategória jellemzője már nem a nincstelen, vagyontalan vagy a föld nélküli mezei munkás, hanem azok a nők, asszonyok, akik a háztartási munka mellett szezonmunkát vállaltak plusz pénzkeresési lehetőség céljából. Bandákba verődve – immár nem a férfiak – ősszel és tavasszal kemény fizikai munkát végeztek a mezőn. Státusuk, megbecsülésük a falu társadalmában nagyon alacsony volt.

A munkaviszony és a földbirtok

Az átmeneti folyamat 1945-től 1960-ig tartott. Ez alatt az idő alatt megerősödött az állam autoriter berendezkedése. A politikai szerkezet került előtérbe. Létrejött egy új intézményrendszer, amely működtetésének domináns jellemző jege, hogy burkot vont a parasztság (a földtulajdonnal rendelkezők) köré. Elszigetelte őket a jugoszláv társadalom egységes jellegétől. Míg mindenre, ami az állam tulajdonában volt a szervezettség a jellemző, addig a parasztságnak a kiszolgáltatottság jutott osztályrészül. A második világháborút követő inséges időben az élelem stratégiai cikké vált. A földműves köteles volt meghatározott mennyiségű élelmiszercikket beszolgáltatni az államnak a hatóság által megszabott áron. Terményeik árát hatalmasan szabták meg. A parasztság ezt csak úgy tudta teljesíteni, hogy maximális erőbevetéssel dolgozott. Aki még így sem tudott eleget tenni a követeléseknek, az bebörtönözték. A pozsareváci (Közép-Szerbia) Zabela börtönben 86 ezer paraszt fordult meg.

A más ágazatokban tevékenykedők számára időközben olyan törvényt szavaztak meg, amelynek alapján a munkások bruttó fizetéséből levonták az adót, a nyugdíjbiztosítási járulékot stb. Bárki havi keresete összegéből megtudott élni és mindezt heti negyven órás munkateljesítés fejében. Ha ebből levonjuk az évi szabadságon töltött garantált időt is, a munkában töltött idő még kevesebbre zsugorodik. A paraszti munka viszont nem heti negyven órát igényelt. Számukra a heti munka hét napból állt. Az új intézményrendszer kiemelten támogatta az elit társadalom és a paraszt társadalom közti dichotómiát. Biztosították családi alapon az elit utánpótlását, elsősorban kiemelt tanulási lehetőségek révén. A gazdasági intézmények politikai ügyletekben teljesebben ki.

Az új munkaidő gyökeresebb változást idézett elő az emberek életében. Az átállás az új napirendre nem ment könnyen. A termelőszövetkezetekben a mezőgazdasági munkát végző dolgozók számára is egyenletesebbé vált a munkaidő beosztása. A falvak azonban nem nyújtottak kellő alkalmakat, lehetőségeket a szabadidő racionális kihasználásához. Viszont, lehet, hogy igény sem volt rá, hiszen az addigi paraszti társadalom nem ismerte a városi ember szabadidejének tartalmát, a paraszt életében mindennek meg volt a maga ideje. Nem óramű pontosságra osztották az időt. Tehát az átállás nem volt konfliktusmentes. A megfeszített munkához szokott falusi ember számára a szabadidő, mint tevékenységi műfaj a tétlenséget, a henyélést jelentette. Mind többet gondolt arra, hogyan lehetne ésszerűen kihasználni a „szabadidőt”. A napi tevékenységekben keletkezett rések kitöltése mind gyakrabban foglalkoztatta a kétkezi munkást. Elkezdtek keresni státuszjegyeik külső megnyilvánulásának lehetőségeit. 1967-től államközi megegyezéssel több nyugat-európai államban vállalhattak munkát a jugoszláv állam területéről. A Vajdaság magyar lakta településeiről tömegesen vándoroltak ki. A külföldön megkeresett pénzüket eleinte mindenki abban a tudatban, hogy vissza fog térni, szülőföldjén fektette be. Az építkezéseknél mintául szolgáltak a németországi vendégmunkások befektetései. Különösen a németországi vendégmunkások viselkedtek kihívóan. Így a falusi utcák arculata lassan kezdett megváltozni. A földszintes házakat alpesi, tiroli mintára épült emeletes üvegpaloták váltották fel. A józanabbul gondolkodó parasztember csak azt kérdezte önmagától: ki fogja ezt befűteni? És szaporodtak a tehetőségtől duzzadó épületek. Az itthon maradt gyári munkás, a szövetkezeti dolgozó is igyekezett megmutatni a kifelé irányuló aspirációt. Több pénzre lett szükség ahhoz, hogy versenyt tarthassanak a vendégmunkások immár kifelé is bizonyított tehetőségükről. A

kétkezi munkás felett álló adminisztrációs réteg még nem szolgált min-tául, hiszen épületeik, családi házuk nem volt hivalkodó. A hatvanas évek, a hetvenes évek eleje még a szerénységről szólt. Inkább az volt a fontos, hogy mindenkinek legyen saját háza. S hova fordulhatott az egy-szerű, kétkezi munkás? A földhöz. Nem tudni, hogy a többre vágyás (nagyravágyó), vagy az egészséges igényességre való törekvés hajtotta-e az embereket a plusz munkára, de életük ettől kezdve kételtűvé vált. A munkahelyről hazaérkezvén bekapták az ebédet (két óráig szólt a munkaidő), s rohantak a kertbe vagy a mezőre. Településenként változott a háztáji föld kihasználtsága. A bátrabbak –például Kishegyesen – rózsa-termesztésbe kezdtek. Minden szabadidejüket a „rózsákban” töltötték. Visszatért a dohánytermesztés, ami egyébként már kezdett feledésbe merülni. Több helyen termesztettek fűszerpaprikát. Újdonság volt a bab és a mák nagybani termesztése. Voltak, akik megmaradtak a hagyomá-nyos növénykultúra mellett: kukoricát és búzát vetettek. A piacgazdál-kodást törvénytelen úton bonyolították: nem adóztak, piacról piacra küldték portékájukat. Azért küldték, mert saját állami munkahelyük ezt nem tette lehetővé. A konyhakerti vetemények értékesítését háztól is árulták, vagy a szülők piacoztak. E folyamatok több irányból is működ-tek. A kisparcellás földterület aranyat ért. A nagyszülők földjéből kihal-sítottak egy darabot, amelyet hobby kertnek is neveztek. Elkezdődött egy ön-hajszolási hullám a gazdagság látványos kinyilvánításáért. Ez a kétél-tű élet kétféle magatartást is eredményezett. Egyfelől a munkahelyen mutatott arc, amely a paraszti léttől való eltávolodást bizonyította, más-felől a földbe vetett hit, a munkába temetkezés a magasabb életszínvonal érdekében. A magántulajdon lassan fölényt nyert a nagyüzemi gazdálko-dás felett. S az idő koordinátái ismét változtak: a kötelező szabad idő új dimenziót nyert, s a családi munkaerőt hasznosította.

A kétpólusú társadalom, amelyet a szocializmus igen erőteljesen megalapozott, osztódni kezdett. A földbirtokos és a dolgozók osztálya létrehozta a kételtű munkásosztályt. Az adminisztrációs „munkásosztály” – tanügyi-, belügyi-, egészségügyi- és az adminisztrációban dolgo-zók a kedvezmények ellenére sem tudott számottevő vagyoni gyarapo-dást felmutatni. Az 1970-es években már megörökölhették szüleik, nagyszüleik vagyonát, vagy ha erre nem is került sor, a szülőknek bese-gítettek a föld megművelésébe. Kétségtelen, hogy felerősödött a gyara-podási vágy, a nagyobb tőkehalmozás iránti ösztön. A szülők következe-tesen kitartó ragaszkodása az ősi földterülethez lassan kezdett átértéke-lődni, pozitív irányvételt venni és áttevődni a fiatalokra.

A paraszti gondolkodásmód a sok megpróbáltatás ellenére sem változott. Az elkobzott földeket lassan visszavásárolták azoktól, akik ingyen jutottak hozzá. Az 1960-as és 1970-es években borzasztóan olcsók voltak a földek. Az új gazdák nem voltak képesek elmunkálni az ajándékként kapott földterületet. Utólagos vélemények szerint közülük sokan írástudatlanok voltak, valamennyien nem értettek a föld megmunkálásához. Akiktől elvették, elkobozták, azok értettek hozzá. A föld iránti tiszteletet, megbecsülést jelentette a vasárnap délutánonként tett határlátogatás. A parasztember a megszentelt ünnepnapot betartotta, ebéd után pihent és gyalogosan, biciklivel, ki hogyan körüljárta parcelláját: hol a tavasz ébredésének örültek, hol a termés gazdag illata melengette lelküket.

Mindennek megvolt a folyamata. A terményt nem adták el, bőrön keresztül értékesítették. Ez azt jelentette, hogy jószágot neveltek, s „beletették az állatokba” – s így hasznosították terményüket. *Aki megszokta a jószágot, az nem tud nélküle. Mert ha csak a terményt értékesíted, akkor csak egyszer kapsz pénzt, így meg mindig kapsz egy kicsit.*⁹

Az a felfogás, hogy a földnek nincs értéke, nem éri meg vele foglalkozni, az 1980-as évek második felére lassan kezdett megdőlni. Ahogy megindult az állam (Jugoszlávia) gyengülése, labilissá válása, ellentétes arányban növekedett a mezőgazdasági földterület jelentősége. Aki csak tehette, földet vásárolt. A családi munkaerő hasznosítása ismét az első helyre került. A gazdálkodás a megélhetésen túl elsősorban a vagyon gyarapítását szolgálta. Kiemelt helyen szerepelt az egymást követő generációk megélhetésének biztosítása. Úgy látszott, a föld jelenti a biztonságot.

Ellenben, a délszláv háború alatt (1990-1999) a föld értéke ismételen csökken. Az elszegényedett lakosság áron alul szabadul meg a vagyonától. Megjelennek a déli területekről, a Balkánról a felvásárlók, s olcsón felvásárolják a termőföldeket. Hogy jobban megértsük az újabb átalakulási folyamatot, szólnom kell a demográfiai adatokról is. A felvásárlók, nem csak a földeket veszik birtokukba, ezzel párhuzamosan az elhagyatott, üres házakat is, ahol hamarosan -időszakonként (szezonmunkára) – szállást kap az olcsó dél-szerbiai munkaerő. Az őshonos vajdasági lakosság kiszorul a termesztés munkafolyamatából. Ettől kezdve a munkaerő technikai felszereltsége a meghatározó tényező.

⁹ Adatközlő: Pecze János, szül. 1938.

1989-ben meghozták a visszaszármaztatási törvényt az elkobzott vagyonokról, ellenben ez még a mai napig sem egyértelmű. Akitől azért kobozták el a földet, mert háborús bűnösnek találták, rájuk nem vonatkozik.

Megjegyzés: A szövetkezetekre vonatkozó adatok A magunk földjén, Mali Iđoš Mezőgazdasági Birtok Monográfiája 1945-1985. c. kötetből származnak. Topolya, 1986.